

Projekt *Sakralna interpretacija krajobraza* – deset godina poslije (2012. – 2022.)

Iz perspektive suradnika na ovom projektu, u radu ću se osvrnuti na temeljnu ideju projekta, zadane i ostvarene ciljeve unutar njega te dati kratki pregled trenutnog stanja na istraživanim lokacijama, s vremenskim odmakom od gotovo deset godina od završetka projekta. Osnovni cilj projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* bilo je otkrivanje načina na koji su doseljeni Slaveni ugradili svoj iz pradomovine doneseni svjetonazor u novozaposednjute prostore. Tijekom petogodišnjih znanstvenih aktivnosti, provedena su nebrojena manja i veća terenska istraživanja diljem Hrvatske te nekoliko njih u inozemstvu. No ono što bih istaknuo kao posebitost ovog projekta jest ostvarivanje kontakata i dobra suradnja s lokalnim stanovništvom, organizacijama i udrugama koja je uvelike pomogla da se istraživani lokaliteti zaštite i očuvaju te je takav, vrlo dinamičan i prijateljski dvosmjernan odnos između istraživača i lokalne zajednice, specifičan za sva istraživanja Tome Vinščaka, zaživio u punom obujmu, potaknuvši aktivnosti koje i danas ne jenjavaju. Poduzeta su i dva terenska istraživanja u Ukrajini, 2011. i 2012. godine u okolici grada Lavova gdje i danas nalazimo tragove kulture Bijelih Hrvata. U posljednjem dijelu rada osvrnut ću se detaljnije na tri istraživana lokaliteta (Mošćenice, Žrnovnica i Ukrajina), ali u kontekstu suvremenih kulturno-turističkih aktivnosti koje se na njima provode. Te recentne napore znanstvenika, lokalnih udruga i turističkih djelatnika i danas, nakon desetljeća od završetka službenih istraživanja, neizbježno vežemo uz odjeke rezultata projekta Tome Vinščaka.

Ključne riječi: sakralna interpretacija krajobraza, ostaci pretkršćanske vjere, Mošćenice, Žrnovnica, Ukrajina

Projekt *Sakralna interpretacija krajobraza*

U svojim idejnim začecima koji datiraju u početke 2000-ih godina, projekt *Sakralna interpretacija krajobraza* Tome Vinščaka bio je zamišljen kao interdisciplinarno istraživanje i vrednovanje tragova pretkršćanskih vjerovanja u hrvatskoj toponomastici, topografiji i usmenoj predaji. Okosnica oko koje je Tomo širio spoznaje bila je ta da su Slaveni došavši na današnje prostore donijeli sa sobom svoj mitski svjetonazor i prilagodili ga novom krajobrazu, a s prelaskom na kršćanstvo mjesta gdje su se nekada štovali poganski bogovi zaposjeli su kršćanski sveci. Stara duhovnost i svjetonazor prilagodili su se novonastaloj situaciji, a projektni cilj bio je pronaći i pokušati znanstveno vrednovati mitski sadržaj tih prostora te posljedično oblikovati istraživački model koji će poslužiti za proučavanje tih “svetih toponima” pretkršćanskog podrijetla u hrvatskom kulturnom prostoru (Komar 2017 :575). Isprepletено poimanje prostora i vremena kod predmodernih naroda utjecalo je i na prostornu organizaciju života – ljudi su živjeli u relativno malim prostornim i organizacijskim jedinicama: Grci su ih nazivali *polis*, Germani *gau*, Kelti *oppidum*, Rimljani *civitas*, a Slaveni župe (Pleterski 2009: 27). To je nešto u čemu etnolozi mogu prepoznati “teren” za svoj rad jer takva mala organizacijska jedinica “osnovna je pravna, administrativna i politička cjelina, a u njenom okviru ljudi su ostvarivali svoje egzistencijalne potrebe koje bismo mogli uvjetno poistovjetiti s današnjim pojmovima prava, religije, nacije ili države – no tada, one su bile spojene u nedjeljivu cjelinu” (Pleterski 1998: 80). Naravno, takva metoda nije posve primjenjiva na istraživanja svjetonazora ljudi u vremenu od prije tisuću godina koliko može biti na istraživanje suvremenih zajednica, ali, kako ćemo kasnije pokazati, lingvističke i filološke metode itekako su korisne pri otkrivanju kodiranih dijelova usmene tradicije i predaje (Komar 2013 :261). Kada istražujemo povijest bezpismenih naroda, poput Slavena u 7. i 8. st., treba razmišljati izvan tradicionalnih okvira historiografskog pristupa i osloniti se na nove metode. Za Čapo i Gulin Zrnić (2011: 34),

“pismom se određuje granica između povijesti i pretpovijesti. Historiografija se bazira na pisanim dokumentima i, shodno tome, bavi se narodima s pismom pa time pismo postaje na neki način i disciplinarna granica jer narodi bez pisma su onda i ‘narodi bez povijesti’ i time pripadaju u područje antropologije.”

Stoga, razmatranje mitskog sakralnoga krajobraza služi kao idealan (ako ne i jedini) oslonac za pokušaj razumijevanja predmodernih društava. Prema Pleterskom (2010: 22),

“mitski krajobraz možemo pokušati shvatiti kao prostorni ideogram koji utjelovljuje holističko razumijevanje svijeta tog vremena. Takav pristup naknadno omogućuje i promatranje posljedica ljudskih intervencija u prostoru i time produbljuje naše znanje o održivom upravljanju prostorom.”

Još prije 130 godina njemački geograf August Meitzen (usp. Meitzen 1895) uvodi pojam *kulturnog krajobraza* te smatra da upravo krajobrazi, a posebno oni arhaični imaju svoje mjesto u znanstvenom proučavanju, a da oni stvoreni kroz spomenuti teritorijalni ustroj postaju markeri korijena etničkih i nacionalnih grupa. Za Tomu Vinščaka, projekt je trebao stremiti upravo tome – otkrivanju kulturnih ostataka u prostoru i krajobrazu, ali uvijek imajući na umu interdisciplinarnost i potrebu uključivanja spoznaja srodnih znanstvenih disciplina poput lingvistike, povijesti, arheologije pa čak i forenzične antropologije. Ono što je bilo u srcu cijeloga projekta i neizostavno ga je obilježilo, terenska su istraživanja kao izvor nepresušne spoznaje i nadahnuća jer za Tomu je bilo izrazito bitno osobno kročiti na sveto tlo stare i nove kršćanske vjere i osjetiti svetost koja iz njega zrači, gdje teren postaje svojevrсно putovanje kroz prostor i vrijeme koje obogaćuje znanstvenim i duhovnim spoznajama. Budući da u kulturnoj antropologiji ne nalazimo pregršt preciznih i jednoznačnih definicija mjesta, možda je najprikladnije reći kako je to

“kulturno značenjski prostor’ koji uključuje geografsku situiranost i/ili fizičku usidrenost društvene akcije te simboličku dimenziju odnosa ljudi prema prostoru i ljudi u prostoru međusobno.” (Čapo i Gulin Zrnić 2011: 27)

Jedna od karakteristika mjesta je i njegova povijesnost no, prema Čapo i Gulin Zrnić ,

“u usmenim kulturama ‘u povijesti se živi’, a u kulturama s pismom – ‘poviješću se bavi’, tj. u usmenim kulturama pamćenje je ‘proživljeno unutra’, dok druge imaju potrebu za ‘vanjskim medijima’ kao opipljivim podsjetnicima.” (ibid.: 34)

Šantek (2009: 51) piše kako je

“sve je u svijetu koji promatra za predmodernog čovjeka bilo povezano i međusobno se nadopunjavalo. U takvom poimanju svijeta, razlika između prirodnoga i natprirodnoga još ne postoji, a uz prirodu i ljude, bogovi i nadljudske sile sastavni su dio te cjeline kao što su to i mit i obred. U praslavenskoj verziji religije sam obred bio je i pjevanje mita, a pjevanje je mita bilo praćeno obrednim radnjama. Mit kao akt, čin, djelo, a ne samo kao priča, nije se samo kazivao, već i pokazivao – a upravo nam je ova gesta pokazivanja u pravnim i bogoslužnim obredima omogućila da prastari slavenski mit dekodiramo i iz prostorne dimenzije tj. iz njegova sakralnog prizorišta.”

Iako je u prošlosti bilo raznih pokušaja otkrivanja takvih sakralnih prizorišta, tek zadnjih godina, ponajviše zaslugom metode detaljno razrađene u knjigama akademika Radoslava Katičića došli smo u situaciju da puno lakše uočimo potencijalne naznake sakralnog krajobraza na terenu. Katičićeva filološka rekonstrukcija ostataka sakralnih tekstova većinom je utemeljena na radovima i metodama Rusa Vjačeslava Vsevolodoviča Ivanova i Vladimira Nikolajeviča Toporova koji su se pak u svojim istraživanjima pozvali na malo poznatu knjižicu o zelenom Jurju Višnje Huzjak, ravnateljice Muzeja Turopolja 60-ih godina 20. st. Katičić nam u određenom smislu nudi osnovu ili obrazac za razumijevanje svjetonazora starih Slavena, objašnjavajući trodijelni izgled poznatoga stabla svijeta (*arbor mundi*) gdje na nebeskome suhom vrhu stoluje orao, oko debla, zemaljskog svijeta, kruže pčele, a na dnu, pri korijenu, u svijetu podzemlja, vrebaju zmije. Katičić je uočio više mjesta na hrvatskome prostoru koje se mogu protumačiti na opisani način. To su konfiguracije u krajobrazu na kojima su ljudi mogli zorno zamisliti kako je tekao mitski sukob između Gromovnika (boga Peruna) i Zmije (boga Velesa) koji rezultira kalendarskim dolaskom proljeća. U kontekstu toponimije takvih krajobraza, tada je riječ o vrhovima sa znakovitim imenima poput Perun, Perunsko, Perunić te lokalitetima u njihovu podnožju, uz vodu, kao što su Dol, Veles, a između njih često leži Dubrava (hrastova šuma), Dubac, koja označuje mjesto sukoba. Treba reći da su slijedom tih otkrića naša traganja u prostoru prvenstveno usmjerena prema naznakama tri vrhovne božanske osobe slavenskog panteona – Perunu kao Gromovniku, orlu, njegovom protivniku Velesu, zmiji, zčaju, zvijeri te trećoj božanskoj osobi, Mokoši, ženskom božanstvu, oličenju majke prirode i njezine plodnosti. Sama istraživanja na projektu odvijala su se prema

prostornim i tematskim cjelinama unaprijed predviđenim planom. Na početku provedbe posebna je pozornost bila usmjerena prema terenskim istraživanjima na kojima su, uz voditelja projekta dr. sc. Tomu Vinščaka, redovito sudjelovali i suradnici dr. sc. Vitomir Belaj, dr. sc. Silvio Braica i znanstveni novak Tibor Komar. Terenskim istraživanjima često su se pridruživali i slovenski kolega dr. sc. Zmago Šmitek te akademik Radoslav Katičić čija su prethodna istraživanja bila i jedan od poticaja za prijavljivanje ovog projekta. Suradnja s akademikom Katičićem nije se odvijala samo kroz Tominu ulogu urednika Katičićevih knjiga koje su nastajale usporedno s istraživanjima na projektu. Njegova prisutnost na terenskim istraživanjima i osobni posjeti većini lokacija o kojima piše u svojim knjigama pokazala se kao obostrano neizmjereno korisna. Omogućila je akademiku Katičiću da iz prve ruke vidi i osjeti isto ono što su vidjeli i osjećali oni koji su prakticirali staru vjeru na tim lokalitetima, a ostalim istraživačima pružila je mogućnost čuti na licu mjesta Katičićeve interpretacije, koje će tek kasnije prenijeti na papir u svojim knjigama (Vinščak 2012 :97). Rezultati njegovog rada slijevali su se usporedno s rezultatima rada na projektu. *Božanski boj* (2008), *Zeleni lug* (2010) i *Gazdarica na vratima* (2011) Katičićeve su knjige objavljene za vrijeme trajanja projekta dok promocije *Vilinskih vrata* (2014) i *Naše stare vjere* (2017) Tomo nažalost nije dočekao.

Prva tematska cjelina obuhvatila je toponomastička i etnološka istraživanja na području Istre (Perun, Trebišća kraj Mošćenica i Perunkovac kraj Gračišća), Hrvatskog primorja i Kvarnera (poluotok Veles i Žrnovnica kraj Novoga Vinodolskog), okolice Splita (Žrnovnica, Perun, Perunsko, Perunić) te Konavala i Pelješca. Bilo je potrebno osobno posjetiti lokalitete za koje se pretpostavlja da su se na njima nalazila za stare Slavene/Hrvate kulturna mjesta prije primanja kršćanstva. U razgovorima s lokalnim kazivačima koji su nam najčešće bili i vodiči po terenu, doznavali smo mikrotoponimijske nazive za pojedine točke u krajobrazu u kojima su potencijalno sačuvani pretkršćanski tragovi. Usporedno s tim, prva terenska istraživanja provedena su i na Zlarinu gdje jedna od uvala na otoku nosi ime Veles što je lingvistička uporišna točka za početak istraživanja vezanih uz ovu lokaciju. Istraživanja su se nastavila u Žrnovnici kod Splita gdje su istraženi te fotografski i filmski dokumentirani vrhovi Perun, Perunsko i Perunić te dvije crkvice posvećene sv. Juri koje obilježavaju te vrhove. Također su istraženi lokaliteti na potezu od Podstrane do Žrnovnice, redom Zmijski kamen (*smik kamik*), crkva Gospe u Siti, izvor

Tribišće, izvor rijeke Žrnovnice, crkva sv. Arnira u Poljicima i crkva sv. Jure na Gradcu. Također, već 2008. provedeno je terensko istraživanje u Konavlima te na poluotoku Pelješcu, temeljeno na prije prikupljenim toponimskim i lingvističkim podacima na lokalitetima konavoskog i dubrovačkog područja: Duba Konavoska, Dunave, Kuna Konavoska, Komaji, Stravča, Velji Do, Sokolgrad, Srđ, Mrcine, Dubravka, Butkovina, Cavtat, Močići, Gruda, Čilipi. Pokazalo se da Konavle i Pelješac predstavljaju pravu riznicu ostataka pretkršćanskih vjerovanja. U lipnju 2008. godine obavljeno je i terensko istraživanje na području poluotoka Velesa i rijeke Žrnovnice kraj Povila južno od Novoga Vinodolskog, a iste godine obavljeno je terensko istraživanje na području Vareša u Bosni i Hercegovini. U okolici Vareša javljaju se toponimi Perun, Bogoš, Zvijezda, Igrišće, Veleš, Ponikve i drugi koji upućuju na ostatke pretkršćanskih vjerovanja. Upoznavanje s tim lokalitetima pokazalo se značajnim za daljnja istraživanja jer se u prostoru pokazuju iste strukture koje nalazimo i na tlu Hrvatske. Godine 2009. provedeno je terensko istraživanje na lokalitetima Črni grad i Beli grad u Ročkom polju u Istri na tragu postojećih povijesnih članaka nekoliko autora koji upućuju na kontinuitet života na ta dva brežuljka, ne samo u srednjovjekovno doba nego i mnogo prije, u predrimsko doba.

Redovita organiziranja znanstvenih skupova u sklopu projekta pokazala su se kao izvrstan model nadogradnje znanja, širenja interesa javnosti za ovu temu te aktiviranja lokalne zajednice, udruga i turističkih potencijala na istraživanim područjima. Skupovi su se održavali najčešće upravo na istraživanim lokalitetima, a kao primjere navest ću seriju skupova pod nazivom *Hrvatski počeci na padinama Učke i Peruna* održavanih gotovo svake godine trajanja projekta u suorganizaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Katedre Čakavskog sabora Općine Mošćenička Draga u Mošćenicama i Trebiščima u Istri; znanstveni skup *Stari slavenski bogovi i njihovi kršćanski supstituti* (Brač, 2009.) u suorganizaciji Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; *Perunov žrvanj i Jurjev mač* (Žrnovnica i Podstrana, 2010.) u suorganizaciji Udruge Žrvanj, Ogranak Matice hrvatske Podstrana, Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu; *Kult Velike majke i štovanje Majke Božje* (Zagreb, 2011.) u suorganizaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odsjeka za povijest umjetnosti Filozofskog fakulteta Sveučilišta u

Rijeci; *Na bregima, med vodami – na tragu mitske, povijesne i duhovne baštine Gornjeg Međimurja* (Štrigova, 2012.) u suorganizaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Udruge Matapur, Općine Štrigova, Državnog arhiva za Međimurje, Turističke zajednice iz Štrigove i Međimurske županije; *Vilinska vrata* (Starigrad Paklenica, 2012.) u suorganizaciji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i Odjela za izobrazbu učitelja i odgojitelja Sveučilišta u Zadru. Na svim navedenom skupovima izlagali su renomirani znanstvenici u svojim područjima (etnologija, povijest, kroatistika, lingvistika itd.), a žive diskusije na skupovima kao i na samim obližnjim lokalitetima svakako su pridonosile daljnjem finijem usmjeravanju i dinamici istraživanja.

Iz ove bogate riznice rezultata projekta, detaljnije ću se osvrnuti na tri lokacije prethodno obuhvaćene istraživanjima – Mošćenice, Žrnovnica i Ukrajina, a koje su i danas aktivne u povezivanju znanstvenih istraživanja i prenošenja rezultata u kulturno-turističku sferu.

Mošćenice (Trebišća, Perun)

Kao što je već spomenuto, jedan od inicijalnih zadataka projekta bio je obići većinu planinskih vrhova koji nose ime staroslavenskoga boga gromovnika Peruna – od Perunčevca kod Gračišća u Istri, preko Peruna kod Mošćenica na južnim obroncima Učke, do Peruna, Perunića i Perunskog između Žrnovnice i Podstrane južno od Splita, pa sve do Peruna iznad Vareša u Bosni. Prva postaja u tom planu bilo je mjesto Mošćenice na jedinstvenoj lokaciji, povrh Mošćeničke Drage i podno brda Perun. Još i prije službenog početka projekta, u prvim kontaktima i na poziv prof. Veselka Velčića, predsjednika Katedre Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, Tomo već 2004. godine s grupom studenata odlazi na prvo rekognosciranje terena. Posjećuju Perun i nedaleko smješteno napušteno selo imena Trebišća gdje se stvara zametak onoga što će nekoliko godina kasnije biti formalizirano i kroz projekt potpomognut sredstvima Ministarstva znanosti. Ti prvi kontakti, a posebno suradnja s Katedrom Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga, pokazali su se bitnima u kasnijim fazama projekta jer je prof. Velčić, unatoč poodmaklim godinama, neizmjernom energijom podržavao sve dodatne aktivnosti oko projekta *Sakralna interpretacija krajobraza*.

Desetak održanih znanstvenih skupova, tribina, promocija knjiga i nebrojene ostale zajedničke aktivnosti svjedoče o zajedničkim naporima koji su uloženi u otvaranje dodatnih mogućnosti za istraživanja i promociju ove lokacije, a rezultate čega dobro prepoznajemo i danas.

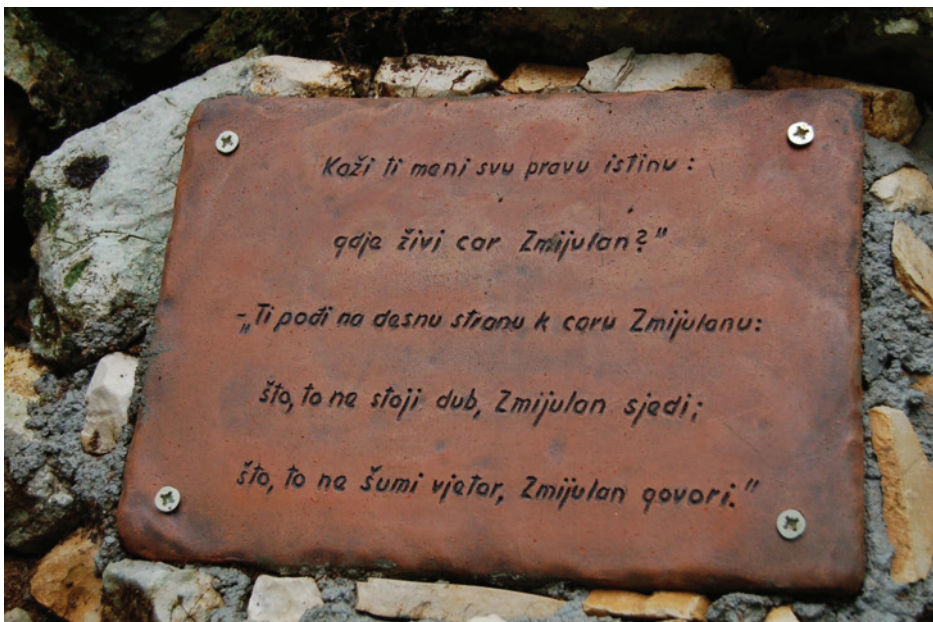
Jedan od prvih relevantnih rezultata projekta, a koji je i fizički otjelotvoren u prostoru, bilo je otvaranje Mitsko-povijesne staze Trebišća – Perun 2009. godine. U suradnji s JU PP Učka, Katedrom Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga i Općinom Mošćenička Draga 13 kilometara duga staza osmišljena je i uređena s ilustriranim informativno-edukativnim pločama/postajama postavljenima na 13 lokacija. Uz hrvatski, posjetitelji mogu pratiti mitsku priču na još tri jezika, engleskom, njemačkom i talijanskom. Idejni koncept, tekst i karte tiskane na informativno-edukativnim pločama djelo su etnologa Grge Frangeša, u to vrijeme zaposlenika JU PP Učka, a autorica ilustracija je akademska grafičarka Ksenija Palameta. Također, staza je označena i s 15 glinenih i kamenih ploča u prostoru na kojima se nalaze citati stihova iz knjiga akademika Katičića, a koji su potencijalno vezani uz pločom obilježenu mikrolokaciju (slika 1 i 2).

Glavni cilj takvog konceptualnog uređenja Mitsko-povijesne staze Trebišća – Perun bio je prezentirati znanstveno istražene lokalitete smještene između sela Trebišća, visoravni Petrebišća, Voloskog kuka i brda Perun te ih povezati u edukativnu stazu koja prikazuje dolazak prvih slavenskih doseljenika na područje Kvarnera. Fokus je stavljen na prikaze mitoloških događaja i vjerovanja koja su se temeljila na godišnjim ciklusima, što je bilo iznimno važno za stanovnike toga vremena. Uz brdo Perun koje možemo smatrati ciljem staze, središnjim mjestom staze možemo smatrati napušteno selo Trebišća, kako zbog svojega zabačenog položaja tako i zbog zanimljivoga imena. Austrijski slavist Georg Holzer (2006) nam nudi i drugačije tumačenje etimologije toponima Trebišća od one prema kojoj bi značio “krčevina” i time figurirao kao izvedenica od glagola **trěbiti* (> hr. *trijebiti*) u smislu “krčiti”. Tim tragom autor uspoređuje toponim Trebišća s geografskim nazivom *Treffling* u Austriji, koji je slavenskoga podrijetla, a za koji bi dolazile u obzir iste dvije etimologije, navedena profana te ona sakralna, povezana s praslavenskim izrazom **trěba*, “žrtva”.

Kao jedan od prvih koraka prema muzealizaciji toga lokaliteta, u obnovljenoj kući u zaseoku Trebišća u organizaciji Katedre Čakavskog sabora općine Mošćenička Draga privremeno je postavljena i etnološka zbirka. Sve što je dovelo do oblikovanja mitsko-povijesne staze možemo smatrati i izvrsnim primjerom

Slika 1: Jedna od edukativnih ploča na stazi (autor fotografije: Tibor Komar, 2010.)

Slika 2: Primjer glinene ploče sa stihovima (autor fotografije: Tibor Komar, 2010.)

primijenjene antropologije gdje je nakon svršetka znanstvenih istraživanja, akademski potvrđen rezultat stavljen na raspolaganje kulturno-turističkoj sferi lokalnoga gospodarstva. Vidljivo je to i iz službene brošure JU PP Učka gdje se staza opisuje kao

“Drevni mit osvjedočen u krajobrazu - Mitsko-povijesna staza “Trebišća – Perun” pokušaj je da vam se približi tko su zapravo Slaveni, što danas znamo o tome odakle su i zašto došli na ovo područje te kakva su bila vjerovanja prema kojima su krojili život svoje zajednice. Bit će vam izložena i uzbudljiva priča o tome kako su tragovi te drevne prošlosti preživjeli tisućljeće nemirne povijesti da bi danas, djelić po djelić, bili sastavljeni u ono što znamo o svetoj prirodi ovog prostora. Staza će vas provesti kroz netaknutu prirodu i očuvane zaseoke kanjona Potoške vale i dovesti na vrh Perun (880 m). Uz mitsku dimenziju ovog prostora, bit će vam predstavljene i izuzetne ljepote ovoga prirodnoga krajolika te uspomene na težak, ali slikovit negdašnji život ljudi ovoga kraja.”

Idući korak u proširenju sadržaja staze bilo je postavljanje nekolicine umjetničkih skulptura s motivima iz slavenske mitologije akademskoga kipara Ljube de Karine u krajobraz oko Peruna i Trebišća. Uz pomoć udruge Dragodid i uz zajedničko volontersko sudjelovanje 70-ak studenata arhitekture, etnologije i kulturne

Slika 3: Kamena zmija – “Ulaz u Velesov svijet”, kipara Ljube de Karine
(autor fotografije: Tomo Vinšćak, 2010.)

antropologije te krajobrazne arhitekture već 2010. na lokalitetu Petrebišća izgrađena je 25-metarska suhozidna kamena zmija, prikaz boga Velesa (slika 3).

Sljedeći novi moment dogodio se postavljanjem drvene statue boga Peruna unutar samoga PP Učka, na vrhu brda Perun. Na inicijativu udruge “Perunova Svetinja”, 1. srpnja 2013. postavljena je drvena statua boga Peruna, umjetnički prikaz autora Marka Vrbana, člana udruge (slika 4).

Time započinje i svojevrсна (re)sakralizacija prostora oko Trebišća o čemu detaljno pišu Flajsig et al. (2019) nakon provedenih vlastitih terenskih istraživanja 2017. te provedbe intervjua s uključenim akterima. Cilj neprofitne udruge “Perunova svetinja”, osnovane 2011. godine, je:

“promicanje staroslavenske kulture i duhovnosti te očuvanje baštine, lokalnih vjerovanja i običaja. Organizacijom predavanja, tribina, seminara, ekoloških akcija, kulturnih priredbi, programa i manifestacija pokušava se postići podizanje svijesti o svetosti prirode i važnosti tradicijskih običaja. Usto, udruga izdaje periodične časopise, izvješća i knjige iz područja svoje djelatnosti i održava radionice s ciljem očuvanja tradicijskog stvaralaštva, glazbe i umjetnosti. (rodnovjerje.com.hr). [...] [U]druga Perunova svetinja ne bavi se duhovnim i religijskim prakticanjem, već znanstvenim pristupom duhovnosti – smatra ju nematerijalnom baštinom koju treba očuvati.” (Flajsig et al. 2019: 98)

Treba istaknuti da je paralelno s istraživanjima mitoloških elemenata u okviru ovoga projekta i objavljivanja knjiga akademika Katičića rastao i javni interes za staru vjeru Slavena, o kojoj je na ovim područjima postojalo jako malo podataka. Taj interes se prelio i u rodnovjerne zajednice u Hrvatskoj čiji su članovi sa sve većim zanimanjem počeli pratiti rezultate projekta te se čak i volonterski uključivati u razne aktivnosti vezane uz projekt. U jednu ruku taj interes je potpuno logičan s obzirom da su im nove spoznaje i interpretacije koje su nudili znanstvenici okupljeni oko projekta *Sakralna interpretacija krajobraza* omogućile popuniti velik dio onih praznina koje su karakteristične za staru vjeru koja se prenosila usmenom predajom i za koju ne postoje izravni pisani tragovi. O tome također pišu Flajsig et al. (2019) navodeći da

“kad su aktivnosti na Trebišćima već inicirane, formirala se udruga ‘Perunova svetinja’ koja okuplja stručnjake i laike koji se na neki način bave staroslavenskom kulturom, a dio njihovih članova pripada i već navedenim hrvatskim rodnovjernim

Slika 4: Perunov kip na Perunu (izvor: wikipedia.hr)

župama, odnosno izjašnjavaju se kao rodnovjerci. Osnivatelji udruge sudjelovali su u prvoj radionici suhozida udruge Dragodid, i na taj se način upoznali s prostorom. Kasnije je i udruga 'Perunova svetinja' počela aktivno djelovati u tom prostoru, u suradnji s Odsjekom za etnologiju i kulturnu antropologiju. Dakle nakon što se za staroslavensku baštinu posredstvom akademskih istraživanja saznalo, i nakon što su se počele provoditi kulturne aktivnosti u svrhu revitalizacije i 'brendiranja' tog područja, religijska zajednica ga je prepoznala kao sveto mjesto. Odnosno, proces sakralizacije došao je naknadno." (ibid.: 2019: 99)

Također je ovdje bitno istaknuti i ulogu Općine Mošćenička Draga koja je gotovo od samog početka provedbe projektnih istraživanja na sve dostupne im načine potpomagala znanstvene napore, od bivšeg načelnika Ratka Solomona pa do vrlo energičnog trenutnog načelnika Riccarda Staraja koji i sam dolazi iz turističkog sektora te vrlo dobro shvaća mehanizme "pretakanja" kulture u turistički proizvod. Jasno je to i iz njegovih riječi iz intervjua u kojemu objašnjava kako je

"Općini Mošćeničke Drage bitno predstaviti kulturni proizvod kroz obrazovanje budućih i postojećih naraštaja. No ključno je da to područje postane prepoznata destinacija i proizvod koji ima svoju cijenu i vrijednost, jer bez tih komponenti ne možemo govoriti o kulturnom turizmu." (Flajsig et al. 2019: 96)

Kulturno-turističke aktivnosti u Mošćenicama i Trebišćima započele su se odvijati praktički već od samoga otvorenja mitsko-povijesne staze 2009. godine i to s programom koji je osmislila lokalna turistička agencija *Annalinea*, čiji je čelni čovjek u to vrijeme bio upravo Riccardo Staraj. Staraj je sa suradnicima, na temelju dotadašnjih spoznaja oko lokaliteta, konceptualizirao mitološku predstavu u izvedbi *Teatra Perunika* te ju ponudio kao dio turističkog paketa prilikom organiziranih grupnih posjeta stazi. Te aktivnosti s godinama postaju sve zapaženije, o čemu piše Denona (2015) analizirajući postojeću ponudu Mitsko-povijesne staze Trebišća – Perun s ciljem definiranja potreba i interesa korisnika i uključenih aktera te predlažući daljnji tijek razvoja, promidžbe lokacije te stvaranja prepoznatljivog identiteta destinacije. Putem intervjua s uključenim akterima Denona opisuje njihovo viđenje budućeg razvoja projekta Mitsko-povijesne staze, ali i dosadašnji tijek kulturno-turističkih aktivnosti. U razgovoru s predstavnikom turističke agencije *Annalinea*, Riccardom Starajem, saznajemo da se organiziraju izleti s ciljem promoviranja tradicije, prirodne i

nematerijalne baštine te zaboravljenih vjerovanja starih Slavena. Izleti, koji se održavaju nekoliko puta godišnje od proljeća do jeseni, imaju i svrhu poticanja razvoja ruralnog područja dok Staraj naglašava važnost zadržavanja intimnog karaktera te izbjegavanje amerikanizacije i plastičnih priča u razvoju Mitskopovijesne staze. Predstava je interaktivna, a u suradnji s lokalnim stanovništvom,

Slike 5: Uprizorenje mitske predstave u Trebišćima 2014. godine
(izvor: <https://annalinea.hr/?p=2625>)

turistička agencija pruža obrok i okrjepu. Staraj se zalaže za obnovu kuća, izgradnju replike starog mlina i Mlinskog puta te organizaciju zanatskih radionica radi unapređenja ponude (usp. Denona 2015:68), (slika 5).

Starajevi naponi oko idejnog proširenja mitske priče nisu završili bez rezultata već su gotovo u potpunosti ostvareni nekoliko godina kasnije uz financijsku potporu Europske unije. Naime, suradnjom velikoga broja institucija u okviru bilateralnog Interreg projekta Hrvatske i Slovenije, fizički povezujući dvije mitološke lokacije smještene u Sloveniji i Hrvatskoj, 2018. godine nastaje jedinstven idejni projekt *Mitskog parka* (Hrobat Virloget 2021; <https://mitski-park.eu/>)¹. Kako

1 Uz informacije na navedenim mrežnim stranicama, detalji projekta dostupni su i u prilogu *Novinet TV* (https://youtu.be/8aUHf_qOCg0, 2021.)

je predstavljeno na konferenciji za medije 2019. godine, turističko vrednovanje područja bogatih staroslavenskim mitološkim značenjem oko napuštenog sela Trebišća iznad Mošćeničke Drage i sela Rodika kod Kozine u Sloveniji, bit će potpomognuto s 745.050 eura putem prekograničnog projekta “Mitski park”, financiranog iz programa Interreg V-A Slovenija – Hrvatska, 2014. – 2020. U samom opisu projekta mitskog parka, Špela Šedivy piše da se njime “želi stvoriti destinacija MITSKI PARK čije se glavne atrakcije nalaze na hrvatskoj strani u Općini Mošćenička Draga: područje Trebišća i slovenskoj strani u Općini Hrpelje – Kozina: područje Rodika. Ideja je projekta, temeljem proučavanja slavenske i predslavenske baštine, pronaći poveznice koje spajaju dvije lokacije i turistički valorizirati tu baštinu mitskog krajolika. U tu će svrhu biti uređeni centri za posjetitelje na oba područja, unaprijeđene i kamenim putokazima označene “mitske” staze, te stvoreni dodatni inovativni sadržaji za privlačenje posjetitelja tijekom cijele godine. Za razliku od parka u Rodiku, gdje prepoznajemo usmenu predaju *in situ*, dakle na lokacijama na koje se vežu i o kojima govore predaje – rekonstrukcija (pra)slavenske mitologije u Mošćeničkoj Dragi veže se uz samo tri toponima: Perun na vrhu gore, Voloski kuk i Trebišća. Dok se u Rodiku posjetitelj općenito upoznaje s tradicijskom percepcijom svijeta koji ga okružuje (špilje kao ulaz u svijet mrtvih, počivališta mrtvih, srenjske granice, odnos između svijeta mrtvih i svijeta živih, odrazi autohtonih vjerovanja itd.), u Mošćeničkoj Dragi upoznaje se s praslavenskim i kasnijim slavenskim vjerovanjima u božanstva na način kako su ih, na temelju usmene predaje, rekonstruirali neki istraživači” (Šedivy 2020:117). Slovenska etnologinja Katja Hrobat Virloget koja se bavi temama europskog mitskog prostora napominje da unutar njega ne postoje sačuvani mitovi u obliku teksta s pratećim obredima, nego samo tzv. mitska tradicija koja obuhvaća različite folklorne izvore (pjesme, običaje i tradicije, toponime, fraze, igre itd.), na osnovi čega su, zajedno s drugim povijesnim (imena bogova, priče...), arheološkim (ostaci svetišta, organizacija mjesta u krajoliku...) i lingvističkim izvorima stručnjaci nastojali rekonstruirati negdašnju (pra)slavensku mitsku priču” (Hrobat Virloget prema Šedivy 2020: 118). Od ostalih planova za uređenje Mitskog parka na hrvatskoj strani, primarno je bilo provesti zamišljenu ideju postavljanja daljnjih umjetničkih skulptura kipara Ljube de Karine u prostor te obnoviti mlin u Trebiščima (slike 6 i 7).

Više skulptura akademskog kipara Ljube de Karine, uz doprinos studenata Akademije primijenjenih umjetnosti iz Rijeke te uz pomoć teške mehanizacije,

Slika 6: Obnovljen mlin u Trebiščima, otvoren 2020. godine
(izvor: www.helloistria.com)

Slika 7: Oznaka ulaza na mitsku stazu, skulptura “Perunov portal” Ljube de Karine (izvor: PP Učka)

postavljeno je i raspodijeljeno na više postaja duž mitske staze, obilježavajući značajna mjesta na putu prema Perunu. Ovdje ćemo istaknuti samo dio njih – drveno-kameni “portal” koji označava ulaz na stazu, nekoliko skulptura mlinskog kamena, skulptura potencijalnog “žrtvilišta” u Trebišćima te skulptura žitnog zrnja, koja je u svojoj nepunoj drugoj godini postojanja uspjela čak doživjeti i čin vandalizacije (slika 8).

Od najnovijih kulturnih aktivnosti svakako treba istaknuti da je u travnju 2024. godine svečano otvoren Interpretacijski centar Etno sela Trebišća: *Kuća stabla svijeta*. U Općini Mošćenička Draga navode da će se

“Interpretacijski centar nalaziti u ruralnoj kamenoj kući u Trebišćima te će muzeološki i muzeografski interpretirati staroslavensku mitologiju i kroz njenu optiku predstavljati ostale baštinske vrijednosti ovog područja. Završetak uređenja planiran je u listopadu 2023. godine. Uređenje Interpretacijskog centra *Kuća stabla svijeta* sufinancirano je sredstvima EU (EFRR) u sklopu projekta *Povežimo se baštinom.*” (Kužel Ilić 2023)

Slika 8: Vandalizirana skulptura zrnja 2022. godine (izvor: poduckun.net)

Žrnovnica (Perunsko, Perun, Perunić)

Vrlo sličan razvoj prenošenja znanstvenih spoznaja u kulturno-turističke sfere odvio se i u Žrnovnici kod Splita. Istraživanja *mita u prostoru*, koja su nakon nekoliko godina već pomalo jenjavala u području iznad Mošćenica, prenesena su na drugi važan lokalitet koji također nosi ime staroslavenskog vrhovnog boga. Naime, gora Perun iznad Žrnovnice i Podstrane, uz onu Mošćeničku te istoimenu blizu Vareša u Bosni i Hercegovini, zapravo je jedini nositelj tog toponima u ovom dijelu Europe. Upravo stoga, već 2010. organiziran je međunarodni znanstveni skup *Perunov žrvanj i Jurjevo koplje* kao svojevrсни nastavak znanstvenoga djelovanja na području istraživanja tragova pretkršćanske stare vjere i mitologije Hrvata u slavenskom i indoeuropskom kontekstu u okviru projekta *Sakralna interpretacija krajobrazza* (Komar 2010 :7). Rezultat skupa utjelovljen je u zborniku objavljenom 2011. pod nazivom *Perunovo koplje* i uredništvom Andreja Pleterskog, a u kojem su radove uz Tomu Vinščaka pripremili i svojim doprinosom obogatili mnogi autori: Radoslav Katičić, Vitomir Belaj, Mislav Ježić, Ante Milošević, Vedran Barbarić, Suzana Marjanić, Ivica Kipre, Mario Katić, Vladimir Goss te domaći entuzijasti iz udruge Žrvanj Ivan Aljinović i Ivica Lolić, govoreći svaki iz perspektive svoje struke o kulturnoj važnosti ovoga prostora. Tim se skupom kulturno i povijesno vrlo značajan prostor Poljica nastojao jasno smjestiti u kontekst interdisciplinarnih istraživanja koja se provode u sklopu projekta (Vinščak 2010 :4). Kako ponajviše toponima koji nas upućuju na pretkršćansku mitologiju nalazimo jugoistočno od Splita, u predjelu Žrnovnice, Podstrane i srednjih Poljica činilo se vrlo prikladnim da se skup održi upravo na ovom prostoru. Zadržat ćemo se geografski u području Poljica i ovdje prikazati neke rezultate istraživanja na primjeru nedvojbeno sakralnog krajobrazza između Žrnovnice i Podstrane kod Splita koje dijele obronci Mosora s posebnim naglaskom na brdo Perun. U razgovorima s lokalnim kazi-vačima, ujedno i vodičima po terenu, doznali smo mikrotoponimijske nazive za pojedine točke u krajobrazu koji su potvrdili podatke već pronađene u pisanim izvorima. Ono što odmah privuče pažnju istraživača na terenu je nevelik planinski masiv, visine jedva 450 metara na kojemu se jasno vide tri vrhunca od kojih svaki u sebi sadrži ime staroslavenskog boga Peruna: Perunsko, Perun i Perunić. Naravno, ti toponimi privukli su svojim nazivima i prijašnje istraživače pa tako don Ante Škobalj u svojoj knjizi *Obredne gomile* (1970.) također spominje te toponime, s malom razlikom u tome da on ne polazi od toga da se u toponimima

tj. oronimima vidi ime staroslavenskog boga Peruna nego smatra da riječ *perun* dolazi od glagola *periti* tj. stršiti u nebo – svojevrsne stijene koja poput prsta strši u nebo. Na vrhu planine Perun danas se nalaze dvije crkvice posvećene sv. Jurju (sv. Jure). Ona na istočnoj strani iznad gornje Podstrane iz 11. je stoljeća i nalazi se na starijem nalazištu koje je vjerojatno iz vremena željeznog doba i jasno su oko nje vidljivi tragovi groblja. Druga se nalazi na Perunskom iznad Žrnovnice, udaljena oko sat vremena hoda od prve (slika 9). Teško je zaključiti zašto bi se tom teško dostupnom grebenu nalazile dvije crkvice posvećene istom svecu, sv. Jurju, no Belaj (2009: 171) pokazuje kako je na hrvatskom prostoru najčešći kršćanski Perunov supstitut upravo sv. Juraj ili sv. Ilija, dok Velesa zamjenjuje najčešće sv. Mihovil, a Mokoš Blažena Djeвица Marija.

Svetost tog prostora u pretkršćanskom smislu potkrepljuju i drugi toponimi. Jedan od najvažnijih je *Zmijski kamen* ili *Zmij kamik*, koji se spominje (uz toponim Perun) u darovnici iz 1178. godine, koju je s talijanskog izvornika preveo akademik Radoslav Katičić (2008: 287):

“Ja Dujam, sin Prestancijev, skupa sa svojim bratom Stanom i sa svim svojim rođacima Pavlom, Mihom, Prodanom, sinovima Marka Diga, htjeli smo da se napravi ova zabilješka, to jest o Sovićevu dvoru i o svim njegovim pripadnostima, što je na mjestu koje se zove Perun i što je prije spomenuti Sović bio dao Nikeforu, našem djedu, kada je bio pao u zarobljeništvo skupa sa Sandolom, a naš djed ga je oslobodio i povratio. [...] pošli smo do baštine i uzeli smo ju u posjed. Prvo smo počeli od kamena koji se na slavenskom zove Smicamic (Zmij kamik), u koji smo urezali prvo slovo imena našega djeda, što je jedno N, i idući uzbrdo prema istoku ravno do drugoga komada zemlje, pa smo još tamo stavili isto slovo, i malo prema gore sa sjeverne strane na drugom smo komadu zemlje na sličan način učinili isti znak.”

Toponim Perun spominje se i u *Supetarskom kartularu* već oko 1090. godine: “I istoga dana kupio sam od Vlkmira (Vukmira) i od njegova brata Prede dvor u Žrnovnici i Vinograd na Perunu za jednoga konja” (Katičić 2008: 246). Prema riječima naših kazivača, današnji ostatci *Zmijskog kamena* samo su manji dio njegove prijašnje monumentalne veličine, a na njemu su se nalazile i inskripcije rimskih legija. Naime, Zmijski kamen domaći ljudi su raznijeli dinamitom sredinom 70-ih godina iz neutvrđenog razloga pa je teško sa sigurnošću potvrditi ikakve natpise. No zanimljivo je povući paralelu sa situacijom u Sloveniji gdje

Slika 9: Jedna od crkvice sv. Jure (iz 15. st.) na Perunu danas (izvor: visitpodstrana.hr)

je arheolog Andrej Pleterski tijekom svojih dugogodišnjih istraživanja utvrdio da je većina takvog monumentalnog kamenja (baba) uništena zadnjih 50-ak godina, sugerirajući kako se tu možda radi o pokušaju sustavnog negiranja pretkršćanske baštine. Svetost tog prostora u pretkršćanskom smislu potkrepljuju i drugi toponimi, među kojima je jedan od najvažnijih već spomenuti *Zmijski kamen*, a izdvojio bih još i toponim izvora u današnjem zaseoku Amižići koji se zove *Amižića vrelo* ili *Tribišće*, noseći gotovo identičan naziv kao *Trebišća* u Istri. Žrnovnica je zbog svoga geografskog položaja (“vrata Poljica”) upravo idealan primjer za istraživanje kontinuiteta života na tako malom, ali kroz povijest za sve “vlasti” strateški vrlo važnom prostoru. Arheološki nalazi već iz kasnoga neolitika na lokalitetu Gračić potvrđuju taj kontinuitet, a recentna analiza reljefa smještenoga na matičnoj crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žrnovnici koji prikazuje konjanika koji kopljem probada zvijer baca potpuno novo svjetlo na važnost toga područja (slika 10). Splitski arheolog Ante Milošević, ikonografski analizirajući postojeći reljef umetnut na pročelje današnje matične crkve izgrađene u 18. st. vjerojatno na mjestu starije crkve, dolazi do zaključka kako se na tom prikazu ne radi o Mihovilu koji ubija zmaja, kako su povjesničari umjetnosti ustvrdili ranije datirajući reljef u 12. ili 13. stoljeće. Milošević (2011) smatra

Slika 10: Reljef konjanika na crkvi Uznesenja Blažene Djevice Marije u Žrnovnici (autor fotografije: Andrej Pleterski, 2010.)

da je na reljefu prikazan mitski boj starog slavenskog boga Peruna i njegovog suparnika Velesa te pomiče dataciju u 8. st. čime smješta taj reljef u najvažnije kulturne spomenike na hrvatskom prostoru (a i puno šire), budući da slični prikazi boga Peruna zasada nisu pronađeni. Jedan od razloga zašto je to tako u širem slavenskom kontekstu bio bi taj da se smatra kako su objekti štovanja starih slavenskih bogova bili izrađeni većinom od drveta koje nije preživjelo ispit vremena ili je bilo vrlo lako uništeno, dok je na području Dalmacije osnovno sredstvo svih aspekata života bio kamen pa ipak postoji veća mogućnost “preživljavanja” ostataka. Reljef konjanika je prema ovakvim interpretacijama trebao postati središnje mjesto žrnovničkoga mitskog prostora no događaji su se odvili drugačijim tijekom. Prvotno je, uz suglasnost Župnog ureda Uznesenja Blažene Djevice Marije i Splitsko-makarske nadbiskupije, dogovoreno da se prema donešenom rješenju Konzervatorskoga odjela u Splitu napravi demontaža kamenog reljefa s pročelja crkve i započne s izvođenjem konzervatorsko-restauratorskih radova u Muzeju hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu. Radovi su i započeli krajem 2017. godine, no prilikom vađenja reljefa građani Žrnovnice saznali su informaciju da će nakon restauracije na pročelje crkve biti vraćena samo replika reljefa, a original ostati u Muzeju, što je bilo dovoljno da se oko cijelog postupka

“polome koplja”. Organiziran je prosvjed rezultat kojega je bio dogovor župnika i Ante Miloševića oko prestanka radova i vraćanja pročelja crkve u izvorno stanje. Milošević je bio vrlo razočaran razvojem situacije oko restauracije i dodatnoga proučavanja reljefa te je odlučio “dići ruke” od Žrnovnice (Popadić 2017).

Uvriježeno je mišljenje da se pokršćavanje na našim prostorima dogodilo neposredno i spontano te da je kršćanstvo zamijenilo drevne religije i prisvojilo sveta mjesta, no sami fizički mehanizmi kao i vrijeme potrebno za takva masovna preobraćenja ostali su neobjašnjeni. Prema Pohlu (1995: 86),

“novija istraživanja hrvatske etnogeneze u ranom srednjem vijeku tvrdila su da se pritom radi o dugoročnim procesima koji se rijetko mogu točno vremenski odrediti i često se odvijaju u više navrata.”

Tadašnja prostorna organizacija ljudi često je bila takva da su postojale malene mobilne skupine s jakom tradicijom, koje u procesu prerastaju u pleme mnogobrojnijeg sjedilačkog stanovništva. Podrijetlo dotičnih skupina zbog toga može biti vrlo raznoliko, svaki narod iznova stvara svoje podrijetlo kako bi obrazložio osjećaj pripadnosti sviju članova. Meitzen pišući o strukturi slavenske plemenske zajednice ističe da je bila bazirana na malim obiteljskim klanovima od kojih je svaki imao patrijarhalnog vođu obitelji, a prostirala se na oko 50 do 100 kvadratnih milja. Osnovna teritorijalna jedinica bila je župa, riječ koja je po njemu izvedena iz poveznice sa špiljom. Obitelji u srodstvu tvorile su “bratstva” za čije su poslove bili odgovorni predstavnici glava obitelji. Zemlja se nije dijelila već se njome upravljalo zajednički, kooperativno, u okviru institucije “zadruga”. Glava obitelji, prema Meitzenu (1895: 215) zvan starješina, glavar ili župan, raspolagao je svom imovinom obitelji, raspoređivao svakodnevne radne zadatke te imao svu moć u svojim rukama – kako svjetovnu, tako i svećeničku. No sva ta moć morala je biti stavljena u okvire koji se nisu preklapali s onima drugih glavara jer sva imovina je bila zajednička i nitko nije prisvajao ništa samo za svoje potrebe. U privatno i nasljedno vlasništvo moglo se svrstati samo nekoliko stvari – poput nevjestinog nakita, ratnog plijena ili dara. Ostarjeli glavar tradicionalno je predavao svoju ulogu i nasljedstvo sinu, no u iznimnim slučajevima, postojala je mogućnost da nasljednika izabire obitelj. Kada bi se broj ukućana prekomjerno povećao, dolazilo je do razdvajanja tako da bi prvo najstariji sin stvorio vlastitu zadrugu, dobivši u naslijede odgovarajući dio imovine. Problem je nastajao kasnije, pri ponovnom razdvajanju te zadruge jer se sada postojeći manji dio opet

dijelio, što je sve rezultiralo velikim brojem zadruga potpuno različitih veličina. Prirodni resursi, poput voda i šuma, bili su dostupni svima, ali ostatak ekonomije bio je stvaran unutar svake zadruge za sebe. Pleterski (2009: 29) potvrđuje navedeno i detaljnije razvija ustroj slavenske župe, najmanje prostorne jedinice na kojoj se temeljio životni ustroj. Analizom dijelova *Poljičkog statuta* dolazi se do zanimljivih komparativnih spoznaja, a poseban naglasak stavlja na jezičnu konstrukciju “vrv pojati” u značenju “tvoriti red”, koja se smatra temeljom svih mjerenja u konstrukciji slavenskih kuća i naselja. Smatra da su Hrvati iz svoje pradomovine na Jadran donijeli svoje “vravno”, društveno-gospodarsko i pravno uređenje, a Klarić nam donosi pravno objašnjenje “vrvi”:

“Naziv vrv nalazi se jedino u izvorima srednjovjekovne Hrvatske i Ukrajine. U hrvatskim izvorima samo u čl. 59a i 62 *Poljičkog statuta*, u kninskoj ispravi od 25. XII. 1451., koja se odnosi na hrvatsko Pounje, i u ispravi buškoj od 28. VIII. 1487. Barada kaže da se imenica ‘vrv’ spominje u dva članka *Poljičkog statuta*. Ovdje bi valjalo istaći da se u čl. 59a ta imenica nalazi u padežima pet puta, a u čl. 62 jedan put, a osim toga, pridjev ‘vrvni’, ‘vrvitji’, u raznim oblicima nalazi se u čl. 36c (jedan put), čl. 62 (tri puta), čl. 80a (jedan put). A značenje riječi vrv je: ‘vrv je vrpca, konop, uže određene duljine, mjera kojom se mjerila zemljišna površina (...), zemljište koje se takvom mjerom mjerilo’. Hrvati su se u svojoj novoj domovini vrlo brzo počeli uz stočarstvo baviti i ratarstvom. Otuda i naziv Poljica. U početku, skupine od nekoliko rodbinski povezanih obitelji zaposjedale su neki, za ratarstvo i stočarstvo prikladan kraj, po mogućnosti nekim zemljopisnim znakom, kamenom hridinom, kosom..., odvojen od drugih sličnih, da bi se tu stalno nastanile.” (Klarić 2006: 150)

Spomenute dvije crkvice sv. Jure na Perunu administrativno pripadaju općini Podstrana te je iz te perspektive bilo potrebno puno napora kako bi se oko iste ideje okupili predstavnici općine Žrnovnica i općine Podstrana. O toj situaciji Tomo Vinšćak piše u Podstranskoj reviji,

“različiti su pogledi na Peruna ako se gleda iz aspekta stanovništva koji živi u Žrnovnici i ako se gleda iz mjesta od Podstrane tj. s morske strane. Drugačije je ono što vide Žrnovčanci, a drugačija je slika onoga što vide ovi iz Podstrane. Uglavnom, ono što je na strani Žrnovnice to je ta hladna strana, neosunčana, *osojna* strana? I to se odnosi onako kao Yin i Yang. Perun ako se gleda i s jedne i s druge strane ima jednu onako crnu stranu i jednu svjetlu stranu. Svijetla

strana je ona koja je iznad Podstrane, a tamna strana je iznad Žrnovnice. Rijeka Žrnovnica bila je granica između Poljičke Republike i Splita tako da se smatralo da ono što je na desnoj obali rijeke Žrnovnice ne spada u Poljičku Republiku za razliku od onoga što je na lijevoj strani. Po tome Perun spada u cijelosti u Poljičku Republiku jer se nalazi na lijevoj obali rijeke.” (Vinšćak 2011)

Spomenuti skup pokazao se kao izvrstan početak buduće suradnje s lokalnom zajednicom jer su ga izlaganjima upravo o mogućem potencijalu razvijanja u ovom smjeru zaključili predstavnici udruge Žrvanj, Ivan Aljinović i Ivica Lolić. Kao predstavnici mjesne udruge predstavili su svojevrsni pogled u budućnost te naglasili mogućnosti koje se otvaraju lokalnom stanovništvu da iskoristi zamah koji su pružila ova znanstvena istraživanja kako bi se omogućio prosperitet ovoga područja, pomalo zapostavljenoga u turističkoj i kulturnoj ponudi u zaleđu Splita. Prikazali su i već pripremljen idejni projekt uređenja planinarskih i biciklističkih staza kojima bi bile povezana kulturne atrakcije oko i na gori Perun. Naglasili su da je već od smeća očišćen i djelomično uređen *Zmijski kamen* te su kraj njega posađena dva stabla maslina te je očišćen i izvor Tribišća. Iako je u tim začecima preostalo još mnogo istraživačkoga rada, možda najzahtjevniji zadatak je bilo senzibilizirati lokalnu zajednicu da su ovakvi znanstveni projekti zapravo izvrsna prilika da se mnoge stvari daljnje pokrenu i u kulturno-turističkom kontekstu. Svojevrsni neočekivani rezultat projekta pokazao se i kao početak puno prisnije suradnje dviju susjednih općina, Žrnovnice i Podstrane, koje su počele aktivno razvijati zajedničke projekte. Čišćenje *Zmijskog kamena*, kao prvi korak zajedničke suradnje općina, bio je istovremeno i prvi korak u prebacivanju “priče” o Perunu iz znanstvene u lokalnu kulturno-turističku domenu. No za pravo uređenje i zaštitu lokacije trebalo je pričekati 2022. i službeno rješenje kojim je *Zmijski kamen* uvršten u Registar kulturnih dobara Republike Hrvatske kao kulturno-povijesno mjesto, a upisan je pod registarskim brojem Z-6817 (Munitić 2022) (slike 11 i 12).

Sljedeći korak u nastojanjima obilježavanja ovoga krajobraza bilo je otvorenje tematske staze *Put do sv. Jure* 2021. godine, opet uz veliku angažiranost udruge Žrvanj i njenih volontera (Popadić 2021; “Tematska staza ‘Put do sv. Jure’ na Perunu” 2021) (slika 13). Ova poučno-tematska staza, danas je pod ingerencijom Turističke zajednice Grada Splita i Turističke zajednice Općine Podstrane, a tijekom svojih 3,5 kilometara dužine “prati planinarsku stazu koja kreće iz kanjona Vilar i vodi do crkvice Sv. Jure na Perunskom (441 m). Nije zahtjevna i

Slika 11: *Zmijski kamen* prije uređenja (autor fotografije: Tibor Komar, 2009.)

Slika 12: *Zmijski kamen* poslije uređenja i zaštite (autor fotografije: Rade Popadić, 2022.)

Slika 13: Jedna od informativno-edukativnih ploča na stazi (izvor: Udruga Žrvanj, 2021.)

prosječnim hodom se prijeđe u 1,5 h, a opremljena je interpretativnim tablama, koje šetača provode kroz kulturne slojeve od vremena antike, preko praslavenske mitologije do kršćanstva” (“Tematska staza ‘Put do sv. Jure’ na Perunu” 2021). Staza je 2021. u cijelosti snimljena i tehnologijom *Google Street View* te ju posjetitelji mogu proučiti na *Google* kartama prije polaska na planinarenje. Zajedničke kulturno-turističke aktivnosti Žrnovnice i Podstrane svake godine se dodatno razvijaju pa su tako u srpnju 2022. udruga Žrvanj i Općina Podstrana organizirale prvi *Full Moon Perun*, susret tradicionalnih dalmatinskih klapa u noći punog mjeseca, u okviru 1. Perun art festivala. Lokalni mediji izvještavaju da je

“festival uključivao nekoliko događaja na brdu Perun i s njegove podstranske ili žrnovačke, odnosno splitske strane, a suorganizatori događaja su Općina Podstrana, TZ općine Podstrana i Planinarsko društvo Perun. Klapa će nastupiti na Vršini iznad Gornje Podstrane, ispred tamošnje povijesne crkvice Sv. Jure. U njenom dvorištu još se nalaze prapovijesni ostaci i dokazi postojanja života na ovom prostoru i prije dolaska Grka.” (“Perun art festival...” 2022)

Rade Popadić, predsjednik udruge Žrvanj smatra da je

“Perun naše mitološko brdo o kojem se i malo priča koliko je značajno za hrvatsku povijest, s obzirom na ime koje nosi, radi se o svojevrsnom hrvatskom Olimpu. Željeli smo pokrenuti događaj koji će spojiti Podstranu i Žrnovnicu. Perun nas fizički razdvaja, no sada nas preko kulture spaja. Nema sumnje, sve ćemo napraviti da događaj postane tradicija.” (Popadić 2022)

Ukrajina (Stiljsko, Plisnesk)

Jedna od Tominih nikad završenih istraživačkih tema je i ona o Ukrajini i potrazi za tom mitskom, izvornom lokacijom odakle je dio Slavena pristigao na jadranski prostor. Želja za osobnim odlaskom na ta mjesta i razgovor s ljudima koji tamo sada žive motivirala ga je za organizacijom dvaju uzastopnih terenskih istraživanja u Ukrajini, 2011. i 2012. godine. Ono što ga je uvijek fasciniralo je to da se Ukrajina većini ljudi doima geografski vrlo udaljenom, a u stvarnosti hrvatsku od ukrajinske granice dijeli samo nekih 350 kilometara zračne linije, dakle manje nego Zagreb od Dubrovnika. Iz takve perspektive, migracija Slavena/*Bilih* Hrvata iz tog zakarpatskog dijela Ukrajine za Tomu je bila apsolutno zamisliva i vrlo izvediva mogućnost.

Ideja proširivanja projektnih istraživanja na Ukrajinu nastala je još 2010. godine, nakon ostvarivanja prvih kontakata s tamošnjim kolegama. Poveznica je bio kolega s Filozofskog fakulteta, prof. Jevgenij Paščenko s Katedre za ukrajinski jezik i književnost koji je od Ukrajinskog društva za etnologiju Bojkivs'ko etnološko društvo te godine primio poziv za sudjelovanjem na znanstvenom skupu pod nazivom *Etnogeneza Hrvata i Ukrajina*. Paščenko je smatrao da je neophodno da se ovako tematski koncipiranom skupu sa svojim izlaganjima pridruže i hrvatski znanstvenici kako bi se stvorio svojevrsni “most” znanstvene suradnje između Hrvatske i Ukrajine. Skup se odvijao od 10. do 15. svibnja 2011. u Drogobyču i Truskavcu, a bitno je istaknuti i dodatne popratne aktivnosti skupa koje su uključivale i višednevno terensko upoznavanje s Ukrajinom i njenom tradicijskom baštinom. U tih tjedan dana boravka u Ukrajini, hrvatska skupina je svojim kombijem prešla gotovo 3000 kilometara, lokacijama i putevima koje su predložili domaćini, članovi Bojkivs'kog etnološkog društva na čelu s predsjednikom Ljubomyrom Sikorom. Naziv Bojki označava jednu od etničkih

skupina koja živi u Zakarpatju i Galiciji, a po jeziku i kulturi imaju velike sličnosti s Hrvatima. Poneki od njih se i danas deklariraju kao “*Bili*” ili “*Bijeli Hrvati*” što nam je bio poseban poticaj da ih se pokuša pobliže upoznati. Pripreme za put trajale su gotovo godinu dana, a na kraju se profilirala skupina od osmero znanstvenika i znanstvenica raznih struka koji su se otisnuli na taj dalek put – Lidija Bajuk, hrvatska etnografinja, spisateljica i u to vrijeme doktorandica na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, održala je zapaženo izlaganje “Mitski motivi u hrvatskim tradicijskim napjevima iz Međimurja”. Skupini se pridružila i Suzana Marjanić iz Instituta za etnologiju i folkloristiku iz Zagreba, koja je iznijela vlastita istraživanja naše mitološke baštine, kako u povijesnom tako i u suvremenom kontekstu. Boris Graljuk, profesor arheologije i podrijetlom Ukrajinac, dobar poznavatelj kulturno-povijesnih i društveno-političkih tema u izlaganju je tematizirao komparativne pokazatelje istočnih toponima u Karpatima i na prostorima Hrvatske. Jedan od glavnih organizatora i inicijatora puta u Ukrajinu, Jevgenij Paščenko u svome se izlaganju usmjerio na probleme hrvatske etnogeneze u ukrajinskom kontekstu. Svoje mjesto u skupini našao je i poznati glumac Vid Balog, doktorant studija etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu koji je prezentirao rad pod naslovom “Vjervanjanje Hrvata kajkavaca u natprirodna bića i njihove poveznice s ukrajinskim i istočno-slavenskim folklornim predajama”. Goran Pavel Šantek s Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju govorio je o zajedničkim elementima u tradicijskoj kulturi Hrvatske i Ukrajine, a Tomo Vinšćak i Tibor Komar zajednički su prezentirali rad pod naslovom “Ostaci stare slavenske vjere na hrvatskom tlu”, predstavivši najsvežija saznanja u okviru projekta *Sakralna interpretacija krajobraza*. Pored hrvatskih, na skupu je sudjelovalo desetak ukrajinskih znanstvenika, a izdvojit ću samo neke od zastupljenih tema u njihovim izlaganjima: “Etnogeneza Hrvata u kontekstu indoeuropske zajednice”; “Prema prapovijesti Velike Hrvatske”; “Rusini-Lemki, potomci bijelih Hrvata – Etnomuzikološka potvrda hipoteze”; “Ukrajinsko-hrvatske etničke paralele: pitanja etnogeneze”; “Geneza sakralne arhitekture u ranim naseljima bijelih Hrvata u Karpatima”; “Hrvati i Ukrajinci – etnogenetske paralele”; “Običajno pravo Bojkova, Vlaško pravo, Poljički statut: korijeni”; “Pogled izvora na koncept povijesnog etnooblikovanja plemenskog udruženja Hetita, Geta, Karpata i Hrvata”. Valja istaknuti da su u izlaganjima hrvatskih i ukrajinskih znanstvenika te u naknadnim diskusijama utvrđene brojne analogije i podudarnosti hrvatske i ukrajinske građe, s kojima do sada naša, kao i ukrajinska

znanstvena javnost nije bila upoznata. Postalo je jasno da je potrebno uspostaviti znanstvenu i istraživačku suradnju hrvatskih i ukrajinskih stručnjaka te je i osmišljen radni naslov budućeg projekta – *Ukrajinsko-hrvatske paralele*, a za koji se vjerovalo da bi mogao uskoro i formalno zaživjeti. Terensko istraživanje nakon skupa obuhvatilo je posjet središtu Galicije, Lavovu, gdje smo bili gosti Instituta narodoznanstva ukrajinske Akademije znanosti te njegovog ravnatelja Stepana Pavljuka. U tim prvim kontaktima svakako treba istaknuti ulogu našega domaćina i odličnoga poznavatelja Lavova i okolice, grkokatoličkog svećenika Oresta Wilczynskog, koji nam je, osim što izvrsno govori hrvatski jezik zaslugom studija bogoslovije u Zagrebu u nekoliko dana uspio pokazati u Lavovu i njegovoj okolini detalje od neprocjenjive vrijednosti. Ocu Orestu od velike je važnosti bilo prikupljanje tradicijske i predajne građe svoga rodnoga kraja, a iz prve ruke nam je pokazao mitske gore koje pripadaju slavenskim bogovima Perunu i Velesu te biljke za koje i danas Ukrajinci vjeruju da posjeduju čudesnu i čarobnu moć. Suradnja s ocem Orestom nastavila se i idućih godina, posebno nakon što je upisao doktorski studij etnologije i kulturne antropologije na Filozofskom fakultetu u Zagrebu, pod mentorstvom Tome Vinščaka. Nažalost, prije nekoliko godina nakon teške bolesti napustio nas je i Orest Wilczynski, nikad ne dovršivši svoj doktorski rad na temu usporedbe i utvrđivanja točaka praslavenskoga podrijetla zajedničkih Ukrajincima i Hrvatima.

Kontakti s ukrajinskim znanstvenicima i institucijama su se intenzivirali te je isplanirano novo terensko istraživanje u sljedećoj, 2012. godini koje bi za krajnji cilj imalo snimanje dokumentarnog filma u okviru ranije započete teme. U suradnji Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu s Institutom za antropologiju iz Zagreba te Sveučilištem u Zadru sedmodnevno je istraživanje započelo je 7. svibnja 2012. godine kada je u Lavov otputovala skupina znanstvenika kako bi obavila preliminarna istraživanja u Galiciji i produbila kontakte s domaćim antropolozima, etnolozima i arheolozima. U istraživačkoj skupini su uz Tomu Vinščaka, voditelja istraživanja, sudjelovali Saša Missoni i Nikša Sviličić iz Instituta za antropologiju, Josip Zanki sa Sveučilišta u Zadru i ja kao projektni suradnik i tadašnji doktorand na Odsjeku za etnologiju i kulturnu antropologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu. U Ukrajinu smo otputovali na poziv Ukrajinskog katoličkog sveučilišta kao i Instituta za etnologiju Ukrajinske akademije znanosti. Glavni suorganizator s ukrajinske strane bio je Orest Wilczynski, tada već i službeno student našega

poslijediplomskog doktorskog studija etnologije i kulturne antropologije, a koji je na sebe preuzeo ulogu prevoditelja i vodiča po terenu. Posebnu smo pažnju na terenskom istraživanju posvetili galicijsko-hrvatskim paralelama vezanim uz toponimiju i toponomastiku, a koje bi ukazivale na izvornu postojbinu Hrvata prije seobe na jug. U okviru istraživanja razmotrili smo lavovski mitski trokut te posjetili lokacije povezane s njim, kao što su brdo Lava – moguća Perunova točka, crkva sv. Nikole iz 13. stoljeća, dvorska crkva galicijanskih kraljeva na kojoj se nalazi moguća Velesova točka. Posjetili smo i crkvu sv. Ivana Krstitelja iz 13. st. koja je vjerojatno povezana s mjestom štovanja Yarila te crkvu Gospe Snježne iz 13. st. gdje je bilo vjerojatno mjesto štovanja Morane. Naš je terenski razgled uključio i gradinu te arheološki lokalitet Stiljsko, u blizini grada Mykolajiva, uz pratnju arheologa Oresta Korčinskog koji je ovaj lokalitet otkrio i na njemu predvodio arheološka istraživanja i zaštitu. Lokalitet se sastoji od sedam umjetnih pećina za koje ukrajinski znanstvenici vjeruju da se radi o pretkršćanskom svetištu. Stiljskom ću se posvetiti kasnije u tekstu. Posjetili smo i gradinu Plisnensk (Plisnysko) i zamak Pidgirci, a treba istaknuti i crkvu sv. Pantelejmona u Galiču gdje smo s posebnom pažnjom pregledali grafite koji se nalaze na južnom vanjskom zidu crkve, a koji svojim umjetničkim izrazom i simbolima podsjećaju na one koji se nalaze na stećcima i mirilima na prostoru južne Hrvatske. Dogovoreni su i daljnji koraci suradnje sa Stepanom Pavljukom, ravnateljem Etnološkog instituta Nacionalne akademije znanosti Ukrajine, i Olehom Mazurom, antropologom. Nadalje, Saša Missoni, ravnatelj Instituta za antropologiju u Zagrebu i Mihajlo Filipčuk, ravnatelj Instituta za arheologiju Lavovskog nacionalnog sveučilišta, koji preko 30 godina vodi arheološka istraživanja gradova starih Hrvata u okolicama Lavova, dogovorili su suradnju u okviru genetskih istraživanja i uzimanja uzoraka iz kostiju na arheološkim lokalitetima kako bi istraživanje pružilo egzaktna dokaza o podrijetlu i migracijama populacije koja čini današnji hrvatski etnos. Prilikom posjeta Ukrajinskom katoličkom sveučilištu u Lavovu, s Pavlom Chobzejem i suradnicima dogovorena je suradnja na području komparativnog proučavanja pučke pobožnosti u Galiciji i Hrvatskoj. Također smo uz stručnu pratnju antropologa Oleha Mazura posjetili Uryču i povijesnu utvrdu Tustanj gdje je izražena želja za daljnjim multidisciplinarnim istraživanjima na području Galicije, s nadom da će takav pristup pridonijeti boljem poznavanju kulturne i etničke povijesti Hrvata, kao i Ukrajinaca koji i danas žive na tim prostorima.

U okviru ovoga prikaza, posebno ću među posjećenim lokalitetima izdvojiti grad Stiljsko za koji imamo, zahvaljujući ukrajinskim arheolozima, vjerojatno i ponajviše podataka. Imajući na umu da praslavenska osnova ukrajinske predajne kulture nije izvorno bila homogena, već se sastojala od različitih kulturnih konfiguracija koje se u nekim slučajevima unatoč nesporne zajedničke srži uvelike razlikuju, svako istraživanje kako specifičnosti hrvatske i ukrajinske tradicijske kulture, tako i njihovih komparativnih značajki, biva otežano tom činjenicom. Arheolog Orest Korčinski, kako sam naveo, glavni je istraživač spomenika Stiljsko, te je bio voditelj arheološke ekspedicije Gornjeg Dnjestra Nacionalne akademije znanosti od 1987. do 2012. godine, a od 2001. predsjednik je *Organizacije čuvanja i racionalnog iskorištavanja nacionalnog spomenika Stiljski grad, 8. – 10. stoljeće*. Od 2015. godine radi kao administrativni direktor povijesno-kulturnog rezervata Stiljsko gradište te je od 2017. glavni urednik časopisa *Stiljs'kyj grad* (Goleš Glasnović 2020). Korčinski je posvetio većinu svoje znanstvene karijere istraživanju ovog lokaliteta te je objavio i značajan broj radova na tu temu. Prema mišljenju ravnatelja Instituta za arheologiju Lavovskog nacionalnog sveučilišta Mihajla Filipčuka, Stiljsko je bilo kratkotrajno nastanjeno (Filipčuk 2008: 81), a kao naselje prestaje funkcionirati u isto vrijeme kada prestaje funkcionirati slavenski Plisnesk, što se može povezati s ratom kijevskog kneza Vladimira protiv Hrvata 992. godine (Filipčuk 2008: 90). U blizini, oko 5 kilometara jugozapadno od centra Stiljskog, iznad potoka *Ilovec*, na strmom brdu nalaze se iskopine ranosrednjovjekovne utvrde koju je Korčinski definirao kao pretkršćansko svetište (Korčinski 2011). Ono što se svakako ističe i smatra se najbolje sačuvanim spomenicima tog tipa je hram koji se nalazi sjeverno od mjesta Mikolajiv na udaljenosti od 1,5 kilometar. Spomenik se sastoji od sedam prostorija koje su ravnomjerno usječene u stijenu fasadnoga dijela brda i orijentirane prema jugu. Prostorije su ravnomjerno postavljene i prema obliku nalikuju tunelima s blago zaokruženim stropom. Svaka od njih je dužine između 27 i 30 metara, širina im je na tlu između 2,9 i 3 metra, a visina između 2,8 i 2,9 metara. Karakteristična oznaka koja svjedoči o vrlo vjerojatoj pripadnosti tih svetišta pretkršćanskoj religiji je jasna orijentacija njihovih fasada prema jugu, odnosno prema Suncu. S učvršćenjem kršćanstva u Prikarpatju špiljska svetišta tradicionalno su bila posvećivana i potom korištena kao sakralni objekti kršćanske religije o čemu svjedoče izmjene koje su otkrivene u istraživanju spomenutih prostorija, odnosno tunela gdje su u nekima od njih u bočnim zidovima bile usječene oltarne niše.

Korčinski je ustvrdio da se rezultatima dugotrajnih istraživanja uspješno potvrditi da su objekti isklesani sredinom 8. stoljeća u stijenama vapnenca i pješčenjaka ostaci drevnih hramova koji su pripadali lokalnom slavenskom stanovništvu i prvi su se koristili u pretkršćanskom razdoblju, a s dolaskom kršćanstva na ta su se područja naselili putujući monasi. Dolazak kršćanstva kao nove religije odrazio se na karakter prostorija na što upućuju isklesani oltarni dijelovi i kosturnice na zapadnoj strani dvorana, pri čemu su kosturnice bile smještene s obje strane oltara. Kosturnice su bile namijenjene za pokop moći svetaca i bile su pokrivene kamenim pločama. Između ostalog, provjerava se teorija da kompleks ovih spomenika predstavlja svojevrsan gigantski instrument koji, zbog svoje raznolikosti i broja dvorana povezanih složenim sustavom prolaza, može reproducirati različite zvukove. U korist ove ideje govore izvještaji arapskih geografa iz 10. i 12. stoljeća o postojanju slavenskog hrama na Chornoj Gori – isklesanog u stijenama, “iz kojeg dolaze čudni zvukovi” (Korčinski 2011).

Taj slavenski kompleks poganskih svetišta iz razdoblja između 8. i 10. st. sa središtem u selu Stiljsko većina ukrajinskih znanstvenika smatra jedinstvenim spomenikom hrvatsko-ukrajinske povijesti i kulture ranoga srednjeg vijeka (slika 14). Povijest istraživanje Stiljskog seže još u 1980-te godine zahvaljujući naporima lokalnih entuzijasta koji su poslali pismo *Ukrajinskom društvu za zaštitu spomenika povijesti i kulture* spominjući brojne predaje i priče koje mještani

Slika 14: Kompleks izdubljenih pećina u Stiljskom (autor fotografije: Tibor Komar, 2012.)

sela prenose s generacije na generaciju (Korčinski 2004: 2). Posebnu pažnju zaslužila je priča o postojanju ogromnog glavnog grada, kneževine ili države koja se nalazila u davnim vremenima na visoravni iznad sela. Uzimajući u obzir preporuke vodećih znanstvenika tadašnjeg Sovjetskog Saveza, Akademija znanosti Ukrajinske SSR uspostavila je 1987. godine stalnu arheološku ekspediciju Gornjeg Dnjestra, kojoj je osigurano dugoročno ciljano financiranje. Više od tri desetljeća, ekspedicija je provodila stacionarna istraživanja na spomeniku drevne ukrajinske povijesti i kulture te je otkrila bogate materijale o životu i aktivnostima lokalnoga slavenskog stanovništva. Dobiveni rezultati postavili su temelje za pobijanje zastarjele dogme o ekonomskoj i kulturnoj zaostalosti ovoga kraja. S obzirom na sve navedeno, opisani spomenici imaju neizmjernu znanstvenu, povijesnu i kulturnu vrijednost, ali, nažalost, nisu zaštićeni od uništenja te neprestano propadaju zbog neorganiziranih grupa turista i djelovanja lokalnog stanovništva. Glavni razlog za to leži u činjenici da su špiljski kompleksi dugi niz godina smatrani vojnim objektima austro-ugarske vojske tijekom Prvoga svjetskog rata i da su trebali obavljati obrambene funkcije u vojnim operacijama koje su se odvijale u blizini okružnog središta Mykolaiva u Lavovskoj oblasti. Tijekom arheoloških istraživanja koja su se provodila 1988. i narednih godina pod vodstvom Oresta Korčinskog, u opisanim špiljskim kompleksima nisu pronađeni nikakvi tragovi čuvanja streljiva ili vojnog djelovanja (Korčinski 2018). Zaključeno je kako špiljski kompleksi u predjelu Lysa ili Chorna Gora nemaju veze s vojnim djelovanjem tijekom Prvoga svjetskog rata, već su bili posebno izgrađeni radi zadovoljavanja duhovnih potreba lokalnog stanovništva uoči pojave kršćanstva kao nove religije Slavena na tim područjima u razdoblju od 8. do 10. stoljeća (Korčinski 2011). Korčinski je uvjeren da opisani špiljski hramovi kao dio drevnog megalopolisa ne zaostaju po povijesnom, kulturnom i znanstvenom značaju za poznatim spomenicima poput egipatskih piramida, Stonehengea ili piramida Maja. Kao jedan od koraka prema većoj razini zaštite lokaliteta Korčinski je 2014. godine osnovao *Institut za znanstvena istraživanja Stilskog gradinskog naselja i okolice* u okviru kojega se namjeravaju uspostaviti veze s međunarodnim stručnjacima kako bi se nastavila istraživanja gradinskog naselja te istodobno sačuvali i zaštitili nalazi. Još početkom 2022. godine, prigodom pripreme organizacije zagrebačkog skupa posvećenom Tomi Vinščaku velika je želja organizatora bila u skup uključiti arheologa Oresta Korčinskog. Međutim, kolega Korčinski na svoju i veliku žalost organizatora nije se mogao

uključiti ni u skup, a kasnije ni sa svojim prilogom u ovom zborniku zbog ratnih zbivanja u Ukrajini koja su započela u vrijeme pripreme skupa i traju i danas.

Dok u Stiljskom još ne postoji primjerena razina zaštite dosadašnjih nalaza, na druga dva običena lokaliteta, Plisnesku i Tustanju, nekoliko posljednjih godina traju znatni konzervacijski naponi. U Plisnesku, čije ime dolazi od riječi *pleso*, “stajaća voda” (“Historical and Cultural Reserve ‘Ancient Plisnesk’ UA” 2017), je od 2015. na samom lokalitetu oformljen muzej na otvorenom “Drevni Plisnesk” (Давній Пліснеськ/*Davnii Plisnesk*), kulturno-povijesni rezervat u kojem se nastoje prezentirati nalazi na tom bogatom nalazištu (slika 15). Zahvaljujući višegodišnjim istraživanjima arheologa Mihajla Filipčuka, danas znamo da Plisnesk skriva mnoge slojeve i funkcije, počevši od 8. st. i tadašnjeg kulnog mjesta Slavena. Usto, tu je nedvojbeno utvrđenoj razdoblje gradine od 9. do 10. st. kada lokalitet postaje najvećim gradom istočne Europe te kasnije kneževsko razdoblje od 12. do 13. st. Jedinstvenost slavenskog Plisneska leži u maksimalnom očuvanju komponenti spomenika, uključujući i brojne obrambene linije koje tvore složen sustav utvrda gornje i donje razine grada, a površina slavenske gradine u vremenu njenog najvećeg procvata krajem 10. stoljeća iznosila je više od 250 hektara (Филипчук et al. 2019: 25). U svrhu prezentacije 2019.

Slika 15: Rekonstrukcija slavenske kuća iz 9. – 10. st. (izvor: Historical and Cultural Reserve ‘Ancient Plisnesk’, <https://www.facebook.com/plisnesko>, objavljeno 23. 7. 2021.)

Slika 16: Fragment iz 3D rekonstrukcija grada Plisneska (izvor: Historical and Cultural Reserve 'Ancient Plisnesk', <https://www.facebook.com/plisnesko>, objavljeno 26. 1. 2023.)

godine je izrađena i 3D video rekonstrukcija ovoga grada (vidi “Пліснеський археологічний комплекс відтепер можна переглянути у 3D” 2019) (slika 16).

U našoj spomenutoj terenskoj ekspediciji 2012. godine, za potrebe izrade budućeg dokumentarnog filma kamerom Nikše Sviličića snimljeno je gotovo deset sati video materijala na na svim spomenutim značajnim lokalitetima, a materijal je uključivao i ekstenzivne intervjue s Orestom Korčinskim, Orestom Wilczynskim i još mnogim kazivačima koji su svojim saznanjima pridonijeli boljem razumijevanju ukrajinsko-hrvatskih paralela. Tomo Vinšćak je nedugo nakon povratka iz Ukrajine obolio te više nije imao priliku zaokružiti svoju autorsku priču, zamišljenu da bude ispričana u njegovoj naraciji u dokumentarnom filmu. Slijedom toga, ostali smo zakinuti za jednu svježju i terenski potkrijepljenu interpretaciju dolaska Slavena na naše prostore.

Literatura i izvori:

- BELAJ, Vitomir. 2009. “Poganski bogovi i njihovi kršćanski supstituti”. *Studia ethnologica Croatica* 21: 169–197
- DENONA, Nina. 2015. *Obilježja staroslavenske kulture na području današnje Liburnije kao čimbenik razvoja održivog turizma*. Diplomski rad. Rijeka: Filozofski fakultet.

- ČAPO, Jasna i Valentina GULIN ZRNIĆ. 2011. "Oprostornjavanje antropološkog diskursa". U *Mjesto, nemjesto: interdisciplinarna promišljanja prostora i kulture*, ur. J. Čapo i V. Gulin Zrnić Zagreb i Ljubljana: Institut za etnologiju i folkloristiku i Institut za antropološke in prostorske študije, ZRC SAZU, 9–65.
- FLAJSIG, Maja, Magdalena JANŽIĆ, Azra MEHMEDOVIĆ i Klara ŠOVAGOVIĆ. 2019. "Sakralizacija prostora i očuvanje religijske baštine — slučaj Trebišća". *Kazivač* 3: 89–106.
- ФІЛИПЧУК, Андрій, Віталій ЛЯСКА і Володимир ШЕЛЕП. 2019. "Шелеп лінія захисту № 4 плісеського городища (дослідження та гіпотетична реконструкція)". *Княжа доба: історія і культура*, ред. В. Александрович, Л. Войтович, В. Гупало, О. Ситник, І. Соляр, А. Мусін і М. Фонт. Львів: Національна академія наук України і Інститут українознавства, 25–38.
- GOLEŠ GLASNOVIĆ, Biserka. 2020. "Stiljski grad (8–10. st.) u surječju povijesti, kulture i vjere karpatskih Hrvata (aspekt jedne posvećenosti ukrajinsko-hrvatskoj kulturološkoj povezanosti)". *Hrvatska Revija 1*. Dostupno na: <https://www.matica.hr/hr/608/stiljski-grad-810-st-u-surjecju-povijesti-kulture-i-vjere-karpatskih-hrvata-aspekt-jedne-posvecenosti-ukrajinsko-hrvatskoj-kulturološkoj-povezanosti-30324/>.
- "Historical and Cultural Reserve 'Ancient Plisnesk' UA". 2017. *EXARC.net, EXARC Members Archaeological (Open-Air) Museums*. <https://exarc.net/members/venues/ancient-plisnesk-ua>.
- HOLZER, Georg. 2006. "Trebišća kod Mošćenica na istarskom poluotoku i Treffling kod Gaminga u Donjoj Austriji." U: *Mošćenički zbornik* 3, ur. Berislav Pavišić, gost ur. Tomo Vinšćak, Mošćenice, 63–82.
- HROBAT VIRLOGET, Katja, ur. 2021. *Mitska krajina. Iz različnih perspektiv*. Koper: Založba Univerze na Primorskem.
- KATIČIĆ, Radoslav. 2008. *Božanski boj: tragovima svetih pjesama naše pretkršćanske starine*. Zagreb: Ibis Grafika.
- KIRIGIN, Marina. 2021. "Službeno otvoren Mitski park koji spaja Mošćeničku Dragu i Kozinu". *Novi list*, 30. travanj. Dostupno na: <https://www.novolist.hr/rijeka-regija/sluzbeno-otvoren-mitski-park-koji-spaja-moscenicu-dragu-i-kozinu/>.
- KLARIĆ, Mirko. 2006. "O Poljičkoj samoupravi", *Zbornik radova Pravnog fakulteta u Splitu* 43 (2): 145–164.
- KOMAR, Tibor. 2010. "Sakralna interpretacija krajobraza". *Podstranska revija* 20: 6–7. Podstrana; Ogranak Matice hrvatske Podstrana.

- KOMAR, Tibor. 2013. "Krajobraz kao okvir istraživanja mita u prostoru". *Zbornik radova znanstvenog simpozija s međunarodnim sudjelovanjem "Razvoj i okoliš – perspektive održivosti"*, ur. B. Galić i K. Žažar. Zagreb: FF press, 257–270.
- KOMAR, Tibor. 2017. "Izvjestaji o znanstvenim projektima Odsjeka za etnologiju i kulturnu antropologiju (2006. – 2016.): Sakralna interpretacija krajobraza". *Studia ethnologica Croatica* 29: 574–584.
- KORČINSKI, Orest. 2004. "Kulturna središta ljetopisnih Hrvata". *Croatica Christiana Periodica* 54: 1–7.
- KORČINSKI, Orest. 2018. "Ljetopisni Hrvati i problem formiranja državnosti u Prikarpatju". Portal hrvatskog kulturnog vijeća, objavljeno: 3. travnja 2018., s ukrajinskog preveo Đuro Vidmarović. Dostupno na: <https://www.hkv.hr/izdvojeno/komentari/dvidmarovic/29080-d-vidmarovic-hrvatska-u-ukrajina-11.html>
- KORČINSKI, Orest. 2011. "Про печери та печерні комплекси в місті Миколаєві на львівщині та в його околицях". Матеріали і дослідження з археології Прикарпаття і Волині 15: 232–256.
- KUĆEL ILIĆ, Aleksandra. 2023. "Mošćenička Draga: Počelo uređenje Interpretacijskog centra Kuća stabla svijeta". *Novi list*, 13. siječnja. Dostupno na: <https://www.novilist.hr/rijeka-regija/opatija/moscenicka-draga-pocelo-uredenje-interpretacijskog-centra-kuca-stabla-svijeta/>.
- MEITZEN, August. 1895. *Siedelung und Agrarwesen der Westgermanen und Ostgermanen, der Kelten, Römer, Finnen und Slawen*. Berlin: W. Hertz.
- MILOŠEVIĆ, Ante. 2011. "Slika 'Božanskoga boja' – likovni i ikonografski pogled na konjanički reljef iz Žrnovnice u Dalmaciji." *Perunovo koplje*, ur. Pleterski A. et al. Ljubljana: Inštitut za arheologiju ZRC SAZU Založba ZRC, 17–72.
- MUNITIĆ, Fea. 2022. "Jedan kamen nedaleko od Splita krije nešto izrazito vrijedno: to je spomenik iz najstarijih dana hrvatske povijesti". *Dalmacija danas*, 25. listopada. Dostupno na: <https://www.dalmacijadanas.hr/jedan-kamen-nedaleko-od-splita-krije-nesto-izrazito-vrijedno-to-je-spomenik-iz-najstarijih-dana-hrvatske-povijesti/>.
- "Perun art festival – Perun Full Moon". *Podstrana portal*, 8. kolovoza. <https://podstrana-portal.com/podstrana/perun-art-festival-perun-full-moon>.
- PLETERSKI, Andrej. 1998. "Die altslawische župa – der Staat vor dem Frühstaat". U: *Kraje słowiańskie w wiekach średnich: profanum i sacrum*, Ur: Hanna Kóčka-Krenz, Alina Łosiński, Poznań, 79–81.
- PLETERSKI, Andrej. 2009. "Nekateri topografski vidiki obrednih mest". *Studia ethnologica Croatica* 21: 27–46.

- PLETERSKI, Andrej. 2010. *Mirila: kulturni fenomen*. Ljubljana: ZRC.
- “Пліснеський археологічний комплекс відтепер можна переглянути у 3D”. 2019. Львівська ОДА. <https://www.youtube.com/@LODApress>.
- POHL, Walter. 1995. “Osnove hrvatske etnogeneze: Avari i Slaveni”. U *Etnogeneza Hrvata*, ur. N. Budak. Zagreb: Nakladni zavod Matice Hrvatske, 86–96.
- POPADIĆ, Rade. 2017. “Buna’ u Žrnovnici zaustavila restauraciju povijesnog reljefa na crkvi; dr. Ante Milošević: ‘Dižem ruke od Žrnovnice’”. *Dalmacija danas*, 19. prosinca. Dostupno na: <https://www.dalmacijadanas.hr/buna-u-zrnovnici-zaustavila-restauraciju-povijesnog-reljefa-na-crkvi-dr-ante-milosevic-dizem-ruke-od-zrnovnice/>.
- POPADIĆ, Rade. 2021. “Grci imaju Olimp, a Hrvati – Perun! Otvorena čarobna tematska staza od Vilara do Sv. Jure. Svaki Splitsanin bi je trebao posjetiti”. *Dalmacija danas*, 15. prosinca. Dostupno na: <https://www.dalmacijadanas.hr/grci-imaju-olimp-a-hrvati-perun-otvorena-carobna-tematska-staza-od-vilara-do-sv-jure-svaki-splicanin-bi-je-trebao-posjetiti/>.
- POPADIĆ, Rade. 2022. “Održan 1. Perun art festival. Spektakularan koncert na vrhu brda: ni munje nisu omele klape, opernog pjevača i oduševljene posjetitelje”. *Dalmacija danas*, 13. kolovoza. Dostupno na: <https://www.dalmacijadanas.hr/odrzan-1-perun-art-festival-spektakularan-koncert-na-vrhu-brda-ni-munje-nisu-omele-klape-opernog-pjevaca-i-odusevljene-posjetitelje/>.
- “Predstavljen ‘Mitski park’, projekt turističkog vrednovanja mitske baštine”. 2019. *Nacional.hr*, 5. veljače. Dostupno na: <https://www.nacional.hr/predstavljen-mitski-park-projekt-turistickog-vrednovanja-mitske-bastine/>
- ŠEDIVY, Špela. 2020. “Projekt Mitski park”. *Klesarstvo i Graditeljstvo* 30 (1–2): 116–127.
- “Tematska staza ‘Put do sv. Jure’ na Perunu”. 2021. *Podstrana*. <https://visitpodstrana.hr/tematska-staza-put-do-sv-jure-na-perunu/>.
- VINŠČAK, Tomo. 2010. “Znanstveni skup Perunov žrvanj i Jurjevo koplje”. *Podstranska revija* 20: 4–5.
- VINŠČAK, Tomo. 2011. “Sakralna interpretacija mitsko-povijesne baštine Žrnovnice i Podstrane”. U *Perunovo koplje*, ur. A. Pleterski. Ljubljana: Inštitut za arheologiju ZRC SAZU Založba ZRC, 7–8.
- VINŠČAK, Tomo. 2012. “Tragovi stare pretkršćanske vjere u Hrvata”. *Hrvatska revija* 1/2: 96–98.

Project *Sacral Interpretation of Landscape* – Ten Years Later (2012 – 2022)

From the perspective of a collaborator on this project, I will reflect on the fundamental idea of the project, the set and achieved goals within it, and provide a brief overview of the current state at the researched locations, with a temporal gap of almost ten years since the project's completion. The primary goal of the project *Sacral Interpretation of Landscape* was to discover how the incoming Slavs incorporated their worldview, brought from their ancestral homeland, into the newly acquired territories. Over the course of five years of scientific activities, numerous small and large field investigations were conducted throughout Croatia, and several abroad. However, what I would highlight as a particularity of this project is the establishment of contacts and good cooperation with the local population, organizations, and associations, which greatly contributed to the protection and preservation of the researched sites. Such a dynamic and friendly two-way relationship between researchers and the local community, specific to all Tomo Vinšćak's research, has fueled activities that continue undiminished to this day. Two field investigations were also carried out in Ukraine in 2011 and 2012, in the vicinity of the city of Lviv, where traces of the culture of the White Croats are still found today. In the final part of the work, I will delve into three researched locations (Mošćenice, Žrnovnica, and Ukraine), but in the context of contemporary cultural and tourist activities conducted on them. These recent efforts by scientists, local associations, and tourism professionals are inevitably linked, even after a decade since the official research concluded, to the echoes of Tomo Vinšćak's project results.

Keywords: sacral interpretation of landscape, remnants of pre-Christian faith, Mošćenice, Žrnovnica, Ukraine